

מדינת ישראל
משרד החינוך
מינהל החינוך הדתי
מנהלת מינהל החינוך הדתי

בע"ה אלול תשפ"ב

תחום הידע: תנ"ך בחינוך הממלכתי דתי

מפמ"ר: ד"ר איילת סיידלר

מדריך אחראי: zuckerc64@gmail.com

הנחיה לכתובת לעבודת גמר במקצוע תנ"ך ממ"ד

* האמור במסמך זה מתייחס לעבודה שאינה צמודה המעניקה תוספת של 5 יח"ל בתנ"ך מעבר לציון במקצוע בהבחנות באחד מנתיבי הערכה הקיימים.
** כל האמור במסמך זה בלשון זכר מתייחס לזכר ונקבה.

א. הקדמה כללית – המצופה מתלמיד החוקר וכותב עבודת גמר בתנ"ך

כתיבת עבודת גמר בתנ"ך מהווה הזדמנות מיוחדת ומצמיחה לתלמיד לקראת סוף הלימודים הפורמליים שבה התלמיד מעיין, לומד ומעמיק בנושא בתנ"ך הקרוב לליבו. שלבי הלימוד מפגישים את התלמיד עם מגוון רחב של מקורות והארגון והכתיבה מביאות את התלמיד לתחושת בעלות בד' אמות שלו בעולם התורה. היות וכך, אנו שמחים לעודד ולתמוך בתלמיד המוכן לחוויה משמעותית זו.

כתיבת עבודת גמר היא מטלה לתלמידים המוכיחים יכולת והצטיינות בלימודיהם. תלמיד יוכל להגיש עבודת גמר בתנאי שממוצע ציוניו בכיתות י' – י"א הוא 80 לפחות.

עבודת הגמר תתבסס על הכתובים ותתמקד בהבנתם ולא רק ברעיונות הנובעים מהם. היא תכלול בתוכה את פרשנות ימי הביניים בפרט, ואת הפרשנות לדורותיה בכלל. אולם, עבודת גמר בתנ"ך אינה עבודת-סיכום של חומר, אלא עבודה מחקרית. היא לא תישא אופי של לקט - כלומר, של דברים אשר הועתקו או תומצתו - ללא התייחסות או הערכה. על התלמיד להביא חומר ממקורות שונים, תוך התייחסות מבחינה, משווה, מעריכה ואובייקטיבית לנושא.

העבודה צריכה להיכתב ברוח הנחות היסוד של תכנית הלימודים בתנ"ך. דהיינו: התורה ניתנה לישראל מפי הגבורה, ודבר ה' נביאים ובכתובים נכתבו ברוח הקודש. התנ"ך הוא המקור להתנהגות היחיד והחברה בישראל ויסוד לתרבותו של העם. לימודי התנ"ך נועדו לקרב את התלמיד לדבר ה' בעולם, לחבר אותו לעמו ומולדתו ולהפוך לחלק מהנהגותיו האישיות והמוסריות. בנוסף, לימוד התורה הינו מפעל בן אלפי שנים ורבו החכמים שקדמו לנו שהעלו קשיים והתייחסו אליהם. בשל כך, למרות החשיבות של החידוש בעבודה מחקרית, חשובה גם הענווה של כותב העבודה בתחום התנ"ך.

ב. מיקוד הנושא

עבודת גמר בתנ"ך יכולה להעמיק בכל נושא המהווה חלק מלימוד התנ"ך, כגון רעיונות יסוד, דמויות ואירועים, לשון, פרשנות המקרא ועוד. נושא ראוי לעבודת חקר יעניין ויאתגר את התלמיד, ויוביל אותו לחיפוש עמוק ורחב במקורות, שבסיומו יוסקו מסקנות כלליות. הנושא עשוי להתמקד במספר מצומצם של פרקים עם זאת **העבודה חייבת להתייחס במבט רחב** למקומו של הנושא בפרקים ובספרי תנ"ך נוספים. "מספר" הפרקים אינו נתון מדויק. עם זאת – על מנת שהצעת העבודה תאושר יש צורך להתייחס למקומו של הנושא מנקודת מבט רחבית.

ג. מידת ההעמקה הנדרשת

על התלמיד להוכיח שליטה מלאה במקורות שהוא מביא על ידי הסברם באופן ברור והתייחסות למשמעות המקור בהקשר עבודתו. כמו כן, חיוני שארגון העבודה והמקורות שמובאים בה תשקף התייחסות מסודרת ומלאה לנושא העבודה. העבודה חייבת לסיים במסקנות התלמיד העולות מתוך המחקר, ולמרות שהיא אינה חייבת לחדש דבר, היא צריכה לארגן באופן חדש את הידע הכלול בה.

ד. אופי שאלת המחקר, משתנים, הגבלה של זמן ומקום

שאלת החקר מהווה מפת דרכים ונקודת זינוק לכתיבת עבודה בעלת ערך משמעותי. בשל כך, השאלה חייבת להיות מתוחמת. תיחום זה חייב להתבסס על מקורות שנגישים לכותב העבודה.

מובן מאליו שהשאלה צריכה להיות מעניינת ומעוררת חשיבה, שאין לה תשובה מן המוכן. מומלץ מאד שהשאלה תתבסס על לפחות שני משתנים בעלי זיקה זה לזה, כגון יחס של מידת ההשפעה של אחד על השני, יחס של דומה ושונה, או תהליך בין שתי נקודות קיצון. שאלה שמנוסחת באופן זה מעודדת איסוף וסידור מכוון של מידע רלוונטי וניתוח הדברים לקראת הסקת מסקנות בקשר לשאלה.

ניתן בהחלט – ולעיתים קרובות אף רצוי - לבנות את שאלת החקר ואת העבודה בעקבותיה סביב השוואה – בין דמויות, מקומות, אירועים או שיטות פרשנות.

ה. ביבליוגרפיה נדרשת בהצעה ובעבודת הגמר

עבודת הגמר תכלול רשימה ביבליוגרפית, הכתובה לפי אחת השיטות המקובלות בתנ"ך, כולל כללי הציטוט של מקורות מידע אלקטרוניים. ראו לדוגמא [יוסף תבורי - כללים לכתיבה](#) (עמ' 15 ואילך); [כללי כתיבה - הרצוג](#).

הרשימה הביבליוגרפית הראשונית שתצורף להצעה לעבודת הגמר חייבת לכלול את **ספרי היסוד** בעבודה (ספרי תנ"ך ופרשנים) ולפחות **ארבעה מאמרים** (מתוכם לפחות שניים מכתבי עת שפיטים כפי שיבואר להלן), **ספרים או פרקים מספרים מתוך הספרות המאוחרת**. בגוף ההצעה יכללו מקורות שהתלמיד כבר עיין בהם. התלמיד יתייחס למקורות אלו עם הפנייה תקינה לפי כללי הציטוט המקובלים. התלמיד יתייחס לכל הפחות לשני מאמרים מתוך הרשימה המוצעת.

בהמשך תהליך העבודה, על התלמיד להרחיב את הרשימה הביבליוגרפית, כך שתכלול מגוון מקורות הרלוונטיים לנושא הנחקר, **ולא פחות מעשרה מאמרים** מתוכם ייתכנו עד שלושה פרקים מספרים מתוך

הפרשנות המאוחרת. לפחות ארבעה מאמרים צריכים להיות מכתבי עת שפיטים (כגון: מכלול, המעין, אורשת, מגדים, טללי אורות, חמדעת, מים מדליו, שאנן וכדו')

הרשימה הביבליוגרפית בעת הגשת העבודה אמורה לכלול אך ורק מקורות ששימשו את התלמיד בעת כתיבת העבודה והוא נעזר בהם באופן הניתן להוכחה (הפנייה בגוף העבודה או בהערות שוליים). אין להכניס לרשימה הביבליוגרפית פריטים שהתלמיד לא קרא. רשימה זו כוללת מדרשים, גמרות, וספרי פרשנות בראשה, ובהמשך ספרים ומאמרים כמתואר לעיל בהתאם לנושא העבודה ותוכנה.

הערות שוליים ציטוטים של פסוקים, מדרשים ופרשנים מציינים בגוף העבודה בסוגריים. יש לציין ציטוט או הפניה למקור אחר (כגון מאמר או ספר) באמצעות הערת שוליים. כמו כן, במקרים בהם התלמיד מתייחס לטענה כללית קיימת, יש לציין את המקור לטענה זו בהערות שוליים. הערות שוליים גם יכולות לשמש מקום לתלמיד לפרט עניין משמעותי או מעניין שקשור למקור אך אינו תורם לרצף הטענות בעבודה. שימוש מושכל בהערות שוליים מעצים את ההתפתחות ההגיונית של העבודה תוך כדי הרחבת והעשרת הנושאים המועלים בה. הערות השוליים ימוספרו בסדר רציף ויכתבו לפי אחת השיטות המדעיות המקובלות.

נספחים. לעיתים, מפות או מיון רשימה ארוכה של אירועים יכולים להתאים יותר כנספחים מאשר כחלק מגוף העבודה. עם זה, יש לבחון האם נעשה שימוש מושכל בנספחים והאם הוספתם לעבודה אכן תורמת להבנת העבודה ולנושא המחקר, והאם אינם רק תוספת מיותרת ומסורבלת – או לחילופין, מקומם בגוף העבודה עצמו.

1. תהליך העבודה

על התלמיד להתחיל מקריאה כללית בנושא הנבחר כדי שיוכל להגדיר ולנסח באופן מדויק את שאלת החקר. לאחר ניסוח השאלה ובחינת טיבה, על התלמיד לפרק את השאלה לשאלות משנה שיהוו ראשי הפרקים בעבודה. לאחר גיבוש ההצעה יש לעבוד על כל ראש פרק לפי הסדר ולוודא שהכתיבה מלווה את הקריאה וניתוח המקורות באופן רציף, ולא נדחית לסוף.

חשוב מאוד שהתלמיד ילמד בשלב מוקדם מאוד, עוד לפני הגשת ההצעה לאישור, את כללי הכתיבה האקדמית ואת כללי ההפניה למקורות (כולל השימוש הנכון והיעיל בוורד), וישתמש בכלים אלה לאורך כל התהליך.

2. הגשת הצעה לאישור

הגשת בקשה להכנת עבודת-גמר נעשית באמצעות המערכת האינטרנטית "מערכת עבודות הגמר", בליווי הצעה מפורטת (בקובץ word). כתובת האתר של הפיקוח על עבודות הגמר הוא:

<http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Applications/Avg/HomePage.htm>

את ההצעה יש להגיש עד לסוף חודש ינואר בשנת הלימודים הרלבנטית. יש להקפיד שההצעה תהיה **מנוסחת בעברית תקינה ותעמוד בכללים שהוזכרו לעיל**. הגשת הצעה הכתובה ברשלנות פוגעת בסיכויי ההצעה להתקבל, ומעוררת ספקות באשר ליכולת הכותב לכתוב עבודה באופן ראוי, ובאשר למקצועיותו של המנחה הבית ספרי.

ח. מבנה העבודה

שער: בשער העבודה יצוין שם העבודה, שמו המלא של התלמיד, מספר הזהות של התלמיד, שם מנחה העבודה, שם בית הספר והשנה. בשער הפנימי של העבודה תצוין כתובתו של התלמיד ומספר הטלפון שלו. ניתן לשלב תמונה בשער.

הקדמה: בהקדמה האישיה של התלמיד לעבודה, הוא יתייחס לסיבה שבחר את הנושא, למשמעות שם העבודה (במידה והיא דורשת הסבר) ולמה שלמד מתהליך העבודה. ניתן להוסיף כאן את הקשר האישי שלו לנושא שלו ואת הרלוונטיות לחייו האישיים. זה גם המקום להודות למי שסייע לתלמיד, להקדיש את העבודה למישהו וכדו'.

מבוא: במבוא תוצג שאלת החקר והרקע הנדרש להסביר את טיב השאלה ומשמעותה. תוכן ואורך רקע זה תלוי בשאלה – לדוגמה, הוא יכול לכלול סקירת תקופה היסטורית, או שיטת לימוד, או סגנון פרשני. כמו כן, תוצג שיטת העבודה שבאמצעותה חקר התלמיד את שאלתו, ויובא הסבר ברור לתוכן הפרקים שירכיבו את גוף העבודה והסיבה שפרקים אלה מהווים בסיס נכון לבדיקת השאלה. למרות שטוב להתחיל את כתיבת העבודה מטיוטה ראשונה של המבוא, נכון לחכות לתקן אותו באופן סופי עד לסוף העבודה, אז מתבררות שאלות המשנה ומבנה העבודה באופן מדויק וסופי.

גוף העבודה: על ראשי הפרקים להיות מסודרים על פי היגיון ברור באופן שבו תוצג ההתמודדות עם שאלת החקר בצורה מובנת וברורה. ראשי הפרקים חייבים להיות מאורגנים בהתאם לשאלת החקר ולהציג את תהליך הבדיקה, תוך התייחסות להיבטי הנושא השונים.

סיכום: תפקיד הסיכום הוא לתת תשובה ברורה לשאלת החקר שהוצגה במבוא. לכן, סיכום טוב מתחיל עם סקירה תמציתית של מה שנלמד בגוף העבודה, ולאחר מכן מנתח באופן ברור ומסודר את מסקנות התלמיד כלפי שאלת החקר.

התייחסות אישית: במידה והתלמיד מרגיש שהוא לא רוצה לכלול התייחסות אישית רלוונטית ומשמעותית בהקדמתו לעבודה, ישנה אפשרות לכתוב זאת בפרק אחרית דבר בסוף העבודה.

ט. היקף העבודה

היקף הפרקים בהם יש לעסוק בעבודה תלוי בנושא הנידון ובעומק הדיון בכל מקור ומקור. מכאן הקושי בהגדרת טווח הפרקים והפסוקים שידונו בעבודה, ויש מקום לדון בכל עבודה לגופה. כהנחיה כללית - אם הדיון עוסק בנושא רחב באחד מספרי המקרא העבודה תתייחס לפחות לעשר יחידות פסוקים בספר העוסקות בנושא. אם הדיון עוסק בהשוואה בין ספרי מקרא שונים העבודה תתייחס לפחות לארבעה מקרים. עם זאת כאמור – כל עבודה תיבדק לגופה באשר להיקף הפרקים.

היקף הכתיבה יהיה לא פחות מ 20,000 מילים (ספירת המילים כוללת את כל חלקי העבודה - מהשער ועד לביבליוגרפיה).

י. חדשנות מצופה – מבט חדש על מציאות מחקרית

בעבודת גמר, נדרש התלמיד להציג את המקורות עליהם הוא הסתמך עם הסבר המקורות במילים שלו. חיוני שיהיה ברור לקורא מה הקשר בין המקורות המובאים בעבודה והסדר שבו מוצגים לבין השאלות שעליהן מנסה התלמיד לענות. על התלמיד להימנע מהצגת השערות ומסקנות בלתי מנומקות.

כפי שנאמר לעיל, העבודה חייבת לסיים במסקנות התלמיד העולות מתוך המחקר, ולמרות שהיא אינה חייבת לחדש דבר, היא צריכה לארגן באופן חדש את הידע הכלול בה.

יא. תהליך הכתיבה והקשר עם המנחה

על התלמיד לחלק את הזמן לאחר הגשת ההצעה באופן כזה שכל פרק יובא לאישור המנחה מבעוד מועד והתלמיד יקבל משוב ויחזיר פרק מתוקן לעיון המנחה, בטרם הוא עובר לכתיבת הפרק הבא. באופן כזה הכתיבה תלך ותשתפר במהלך העבודה. חשוב מאוד להקדיש זמן לקריאת והבנת דברי התנ"ך והפרשנות – לעיתים, הדברים דורשים קריאה שנייה ושלישית או עזרת אדם אחר או ספרי עזר כדי להגיע לדיוק. חשוב להשאיר זמן לארגון המידע באופן אחר במידה ומתגלים תוך כדי החקר ממצאים שחדשים לתלמיד או דקויות שלא הכיר מראש שמשמעותיות לנושא עבודתו. כמו כן, חשוב להשאיר כחודש לפחות בסוף התהליך לתיקונים אחרונים והגהות, וכן לעימוד ובדיקת תקינות הרשימה הביבליוגרפית והערות השוליים.

יב. דרישות אקדמיות ומקצועיות מהמנחה

על המנחה של העבודה להיות בעל תואר שני לפחות בתחום, או בעל רקע תורני מקביל. בקיא בתחום שבו נכתבת העבודה ובעל ניסיון בכתיבה בתנ"ך. רצוי מאוד לוודא שהמנחה הנו בעל ניסיון לא רק בכתיבה אלא גם בהנחה לכתיבה, וניסיון בעבודה עם תלמידים וסטודנטים מתחילים.

יג. אזהרה

נאמנים עלינו תלמידי החמ"ד מוריהם ומנחי העבודה ביושרם. עם זאת ולצערנו על סמך ניסיון העבר אנו מזהירים כי העתקת עבודות קודמות בשלמותן או בחלקן, וכן שימוש בחומרים ללא התייחסות אליהם ברשימה הביבליוגרפית אסור בהחלט. העבודה חייבת להיות פרי מאמציו של התלמיד, ולא של אדם אחר. במידה וימצאו קטעים מועתקים בעבודה נאלץ לפסול אותה.

יד. אופן הגשת העבודה (דרישות טכניות)

יש להקפיד על חלוקת העבודה לפרקים לפי המפורט לעיל. כל פרק יקבל כותרת ויתחיל בעמוד חדש, ויצוין בתוכן העניינים. יש למספר את העמודים בעבודה ולוודא שהרשימה הביבליוגרפית ערוכה בסדר הא"ב, כאשר מקורות מסוגים שונים ערוכים בקבוצות נפרדות (מקורות בעברית ושפות נוספות, מקורות אינטרנטיים וכן הלאה).

העבודה תהיה כתובה בכתיב מלא, בעברית תקינה, ללא שגיאות כתיב ובהקפדה על כללי הפיסוק. על העבודה להיות מוגהת היטב, ערוכה וכרוכה בצורה פשוטה וצנועה. עריכת העבודה כוללת שימוש עקבי בפונטים, בגודל הפונט לכותרות ראשוניות ומשניות, ברווחים בין פסקאות ובין שורות ובאופן ציטוט מקורות בגוף העבודה, בהערות שוליים וביבליוגרפיה.

טו. הכנה לקראת שיחת משוב עם מעריך העבודה

חשוב שהתלמיד יוכל לתאר היטיב את התהליך שעבר בכתיבת העבודה על כל היבטיו. התלמיד יתבקש לתאר את הדרך שעבר עד לבחירת הנושא, דרכו באיסוף החומר הרלוונטי, ההנחיה שקבל בחקר ובכתיבה, ואת התובנות אליהן הגיע בעבודתו. המנחה ידון עם התלמיד בנושא העבודה ובתכנים המרכזיים שבה. על התלמיד להוכיח שליטה בתוכן. תלמיד שמוכן כראוי למפגש עם המעריך ימצא שזה אירוע משמעותי ביותר, בו יכול הוא לדבר בעומק על תכני העבודה, מסקנותיו והרהוריו הנוספים באותו נושא.

אנו סמוכים ובטוחים שתהליך כתיבת העבודה יתרום רבות לתלמיד הכותב, יגביר את אהבת התנ"ך בלבו, ויכשיר אותו להיות לומד תנ"ך בהמשך דרכו בחיים בבחינת 'מה אהבתי תורתך כל היום היא שיחתי'.

ד"ר איילת סיידלר

מפמ"ר תנ"ך בחמ"ד